

УДК 631.11:331.101.3.000.7

Прокопчук Л.М.

кандидат економічних наук, в.о. доцента

Подільського державного аграрно-технічного університету

АНАЛІЗ СТАНУ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена вивченню питання зайнятості населення в аграрному секторі економіки. Висвітлена структура зайнятого населення Хмельницької області у 2013 р. за видами економічної діяльності. Розраховано основні показники ринку праці у сільській місцевості Хмельницької області. Відображено загальний огляд економічної активності та зайнятості сільського населення Хмельницької області за 2009–2013 рр. Розглядаються динаміка кількості найманих працівників, зайнятих в сільському господарстві, мисливстві, лісовому і рибному господарстві Хмельницької області; прийому і вибуття працівників у сільському господарстві, мисливстві і пов'язаних з ними послугах. Сформовано узагальнену модель зайнятості сільського населення. Обґрунтовуються заходи подолання негативних тенденцій формування ринку праці у трансформаційній економіці.

Ключові слова: зайнятість, безробіття, ринок праці, сільське господарство, сільське населення.

Прокопчук Л.Н. АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена изучению вопроса занятости населения в аграрном секторе экономики. Освещена структура занятого населения Хмельницкой области в 2013 г. по видам экономической деятельности. Рассчитаны основные показатели рынка труда в сельской местности Хмельницкой области. Отражено состояние экономической активности и занятости сельского населения Хмельницкой области в 2009–2013 гг. Рассмотрена динамика количества наемных работников, занятых в сельском хозяйстве, охоте, лесном и рыбном хозяйстве в Хмельницкой области; приема и выбытия работников в сельском хозяйстве, охоте и связанных с ними услугах. Сформирована обобщенная модель занятости сельского населения. Обосновываются меры преодоления негативных тенденций формирования рынка труда в трансформационной экономике.

Ключевые слова: занятость, безработица, рынок труда, сельское хозяйство, сельское население.

Prokopchuk L.N. ANALYSIS OF EMPLOYMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR

The article is devoted to studying the issue of employment in the agricultural sector. Illuminated structure employed Khmelnytsky region in 2013 by economic activity. Calculated key indicators of the labor market in rural areas Khmelnytsky region. Displaying an overview of economic activity and rural employment Khmelnytsky region for 2009–2013. We consider the dynamics of the number of employees employed in agriculture, hunting, forestry and fisheries in Khmelnytsky region; admission and retirement of employees in agriculture, hunting and related services. Formed generalized model of rural employment. Substantiated measures to overcome the negative trends in the formation of the labor market in the transformational economy.

Keywords: employment, unemployment, labor market, agriculture, rural population.

Постановка проблеми. Формування ринкового господарства обумовлює обов'язкову наявність резерву працівників, тому що ринок засобів виробництва та ринок капіталу неминуче створюють перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї. Значно знижується попит на робочу силу, зростає напруження на ринку робочої сили. Незважаючи на наявність у аграрному секторі відкритого і «прихованого» безробіття, у сільському господарстві окремих регіонів ще й тепер не вистачає робочих рук. Недостатній рівень механізації виробничих процесів, обмежений вибір професій, незадовільні умови праці і побуту є основними причинами низької престижності робочих місць у сільськогосподарському виробництві і не приваблює молодь та безробітних з інших галузей народного господарства. Все це призвело до того, що аграрний сектор економіки України, незважаючи на вжиті за останні роки заходи, не виконує відведені йому функції: не задовольняються потреби суспільства у продуктах харчування, сільськогосподарській сировині, загострюються внутрішні соціально-економічні проблеми, які знижують життєздатність села і аграрного виробництва в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні проблеми формування ринку робочої сили, зайнятості сільського населення в останні роки досліджувались багатьма вченими-економістами, зокрема, Богинею Д.П., Гнібіденко І.Ф., Красновим Ю.М., Купаловою Г.І., Масхмою М.Б., Чикурковою А.Д., Шпикуляком О.Г., Якубою К.І. та ін. Проте окремі аспекти зайнятості та фактори, що на неї впливають, залишаються все ще недостатньо висвітленими і потребують більш глибокого аналізу.

Мета статті. Здійснити стан зайнятості населення стосовно аграрної сфери та її регулювання, так як ця проблема все ще залишається відкритою і не вирішеною для українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна кон'юнктура українського ринку робочої сили, як взагалі, так і в сільському господарстві, характеризується глибокими диспропорціями у співвідношенні попиту і пропозиції робочої сили і збільшує напругу на ринку робочої сили. Попит на робочу силу визначається обсягом і структурою виробництва, рівнем продуктивності праці, кон'юнктурою ринку капіталу, товарів та послуг, ціною робочої сили, а також правовими нормами, що регулюють її використання. Пропозиція на ринку робочої сили уособлює в собі певну частку працездатного населення, яка пропонує роботодавцю свою здатність до праці і натомість отримує фонд життєвих благ. Вона формується під впливом багатьох чинників: наявна демографічна ситуація, стан зайнятості населення, стан системи оплати праці, ефективність існуючої системи підготовки і перепідготовки кадрів, форма і характер праці, ймовірно вивільнення робочої сили тощо [10, с. 225].

Аналіз економічної активності та зайнятості сільського населення Хмельницької області за 2009–2013 рр. свідчить про зниження рівня зайнятості, зростання чисельності економічно неактивного населення, що не сприяє покращенню становища в області стосовно ринку праці. За досліджуваній період рівень зайнятості сільського населення регіону зменшився: населення у віці 15–70 років – на 3% і 2013 р. склав 61,4%; населення працездатного віку, відповідно, зменшився на 2,9% і звітного

року склав 65,4%. У сільській місцевості Хмельницької області рівень безробіття економічно активного населення складає 9,2%, а працездатного – 10,5. Разом з тим слід врахувати значне поширення прихованого та сезонного безробіття, яке не відображається у статистичній звітності.

Високі показники рівня безробіття обумовлюють недостатню ефективність використання наявного трудового потенціалу населення у сільській місцевості Хмельницької області. Якщо не прийняти належних запобіжних заходів, то можна очікувати подальшого збільшення незайнятого сільського населення і, відповідно, посилення напруги на сільському ринку праці [9, с. 351].

Протягом останніх років спостерігалася стійка тенденція скорочення кількості штатних працівників сільського господарства, а саме: за період з 2009 р. кількість працюючих безпосередньо в сільському господарстві скоротилася в 2,8 рази. У 2013 р. середньооблікова кількість штатних працівників сільськогосподарських підприємств становила 20,7 тис. осіб, що на 5,0%, або 1,1 тис. осіб менше, ніж у 2012 р. Крім того, за зовнішнім сумісництвом та за договорами цивільно-правового характеру в господарствах було зайнято 1,1 тис. осіб.

Подальше скорочення сільськогосподарських підприємств в області призведе до зменшення кількості працюючих у сільськогосподарському виробництві й спричинить негативні тенденції у зайнятості сільського населення. У сільськогосподарському виробництві спостерігається економічний занепад господарств, скорочення виробництва, відсутність перспектив та якісних робочих місць, незадовільні умови праці та низький рівень її оплати [11, с. 133].

Основним напрямом подолання безробіття сільського населення є становлення фермерства на селі та розвиток інфраструктури зеленого туризму [3, с. 2]. Щорічно в Україні та регіонах складаються програми зайнятості населення. У Хмельницькій області Програму зайнятості населення до 2017 р. розроблено на підставі ст. 18 Закону України «Про зайнятість населення» і затверджено 19 червня 2013 р. У даній програмі визначено комплекс заходів, направлених на посилення мотивації населення до легальної зайнятості, стимулювання заінтересованості роботодавців до збереження та правління на нові робочі місця, сприяння розвитку підприємницької ініціативи населення.

Реалізація програми передбачає, що чисельність зайнятого населення віком 15–70 років щорічно збільшуватиметься і становитиме у 2015 р. – 572,0 тис. осіб, у 2016 р. – 573,0 тис. осіб, у 2017 р. – 574,0 тис. осіб з урахуванням найманих працівників статистично малих підприємств, підприємців, зайнятих у підприємств громадян та самостійно зайнятих, а рівень зайнятості зросте до 59,3% у 2015 р., 59,4% – у 2016 р. та 59,5% – у 2017 р. Чисельність безробітного населення у віці 15–70 років, визначена за методологією МОП, у 2013–2017 рр. зменшиться

з 53,5 до 52,7 тис. осіб. Прогнозується, що рівень безробіття, починаючи з 2014 р., зменшиться до 8,2% у 2017 р. [7].

Програма насамперед спрямована на забезпечення збалансованого галузевого та територіального соціально-економічного розвитку, збереження та створення нових робочих місць, сприяння зайнятості та підвищення добробуту населення, задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, відтворення якісної робочої сили

Таким чином, аналіз зайнятості населення у сільській місцевості доводить, що останніми роками ситуація на ринку праці залишається на незадовільному рівні. Подолання кризових явищ, що склалися, потребує комплексної державної та регіональної політики, яка повинна включати реалізацію заходів зі створення додаткових робочих місць у сільській місцевості.

Але, як показує практичний досвід, пропонувані заходи не охоплюють всього кола проблем, не враховують особливості та труднощі, що склалися внаслідок економічної кризи, і потребують також врахування територіальних факторів. Проблемними надалі залишаються питання працевлаштування в сільській місцевості і створення нових робочих місць для селян. Регіональні програми сприяння зайнятості здебільшого спрямовані на адаптацію ринку праці до наявних економічних реалій, і питання ефективною зайнятості населення вони не розв'язують. На наш погляд, регулюванню зайнятості необхідно надавати ще більшого значення у зв'язку з ускладненням економічних умов. Застосування Програми зайнятості населення має забезпечити насамперед максимально можливий збалансований попит та пропозицію робочої сили на сільському ринку праці, сформувати багатогалузеву структуру зайнятості сільського населення; уповільнити темпи і мінімізувати негативні наслідки сільської міграції тощо.

Деградація аграрної галузі призводить до того, що чимало працівників з власної ініціативи залишають її через малі заробітки, намагаючись вирішити цю проблему шляхом переходу до іншої сфери діяльності. В процесі реформування економічних відносин дещо змінюється формування структури зайнятості. Його головним проявом повинен стати перерозподіл трудових ресурсів села в несільськогосподарські види діяльності, що підтверджено світовим досвідом і відповідає потребам багатофункціонального розвитку села. Характерним є те, що перелив робочої сили із сільського господарства в інші сфери діяльності був і раніше, а значне переміщення її усередині аграрного сектора (із сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства, фермерські господарства і кооперативи) спостерігається саме в останні часи, коли в Україні відбулися процеси приватизації та роздержавлення економіки. Роздержавлення і приватизація, змінюючи організацію виробництва, сприяючи технологічному оновленню і більш продуктивному використанню робочої сили, різнобічно впливає

Таблиця 1

Динаміка прийому і вибуття працівників у сільському господарстві, мисливстві і пов'язаних з ними послугах

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	Відхилення 2013 р. від 2009 р.
Прийнято, % до середньооблікової кількості штатних працівників	48,3	48,6	51,2	54,4	53,1	4,8
Вибуло, % до середньооблікової кількості штатних працівників	56,2	56,7	58,4	59,0	59,7	3,5

Джерело: дані Головного управління статистики у Хмельницькій області

на структуру зайнятості, зумовлює підвищення якісних характеристик робочої сили, посилення її професійно-кваліфікаційної мобільності [6, с. 136].

За період 2009–2013 рр. спостерігалася тенденція росту процесів вивільнення працівників в цілому по Хмельницькій області, 2009 р. було вивільнено 84,0 тис. осіб, а 2013 р. – 110,2 тис. осіб, що більше на 26,2 тис. осіб, або на 31,2%. Що стосується сільського господарства, мисливства та лісового господарства, то 2009 р. було вивільнено 4,2 тис. осіб, що більше показника 2013 р. на 0,5 тис. осіб, або на 12,0% [48, с. 49].

Розглянемо, яка, з урахуванням згаданих вище процесів, спостерігається динаміка прийому і вибуття працівників у сільському господарстві, мисливстві і пов'язаних з ними послугах (табл. 1).

Показники таблиці 1 свідчать, що в підприємствах сільського господарства, мисливства і пов'язаних з ними послугах за проаналізований період кількість прийнятих осіб збільшилася на 4,8 п.п., а вибувших – 3,5. Тобто темп прийому працівників у 1,4 рази більший темпу вибуття.

Демонізація економіки, розвиток нових форм власності та господарювання, краще використання ресурсного потенціалу, підвищення продуктивності праці, встановлення ринкової ціни робочої сили призводить до стійкого скорочення попиту, переважання пропозиції робочої сили при одночасному різкому підвищенні вимог до її якості. Характерною рисою формування ринку аграрної праці є утворення резервної армії робочої сили [1, с. 16]. Вивільнені працівники з аграрного сектору економіки, як свідчить досвід зарубіжних країн, повинні знайти своє місце у інших сферах народного господарства. Однак в Україні поки що не іде зменшення можливостей вивільнення ресурсів праці із агропромислового виробництва, оскільки питома вага зайнятих у сільському господарстві в загальній чисельності знижується прискореними темпами щодо темпів зниження всього сільського населення. Таке джерело поповнення ресурсів праці галузей народного господарства, як зайняті в особистому селянському господарстві, надалі не виявляє значних ресурсів через те, що їх розвиток потребує додаткових матеріальних, фінансових і трудових ресурсів [2, с. 4].

Як відомо, основна особливість зайнятості сільського населення полягає у поєднанні праці в суспільному господарстві з працею в особистому селянському господарстві. Оптимальне поєднання праці робітників в суспільному і особистому секторах підвищує трудову активність сільського населення, яка характеризується рядом особливостей, зокрема, істотною різницею між сільською і міською зайнятістю. Існує істотна різниця в тривалості робочого дня і відпустці, що оплачується, а також в умовах праці.

Складне відтворення товару «робоча сила», циклічний та нестабільний характер сільського господарства повинні змушувати державу розробляти спеціальні програми, заходи підтримки і розвитку сільського господарства, соціального захисту селян, а саме: запроваджувати гнучку цінову, податкову політику, прями дотації виробництва, фінансування і будівництво за рахунок бюджетних асигнувань об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості (електрифікація сільського господарства і сіл, меліорація земель, розвиток освіти, охорони здоров'я, культури). Крім цього, необхідно направляти кошти на перепідготовку, підвищення кваліфікації вивільнених сільських жителів, матеріальну допомогу безробітним, а також сприяти розвитку фермерських господарств [12, с. 28].

При зіставленні критеріїв зайнятості з реаліями сьогодення отримуємо узагальнену модель зайнятості сільського населення, яка включає такі характеристики:

- ведення господарства; режим діяльності; технологічну ознаку; характер зайнятості;
- диверсифікація як за видами (галузевою приналежністю; формою власності; за статусом зайнятих; кваліфікаційним рівнем; територіальною ознакою), так і за формами (організаційно-правовою формою);
- велика частка зайнятих у неформальному секторі (особисті селянські господарства);
- поширеність прихованого безробіття та тіньової зайнятості;
- великі масштаби тимчасової зайнятості;
- низька продуктивність та мала ефективність зайнятості в аграрному секторі на противагу зайнятості за межами села та у поза аграрних галузях;
- переважання добувного виробництва, що орієнтується на використання природних ресурсів, а не високих технологій;
- деіндустріалізація виробництва, переважання ручної некваліфікованої праці;
- переважання серед зайнятих осіб передпенсійного та пенсійного віку;
- незначна прибутковість виробничої діяльності;
- поява серед зайнятих прошарку власників, які поки що не стали господарями.

За перерахованими ознаками вітчизняну модель зайнятості сільського населення слід визнати деформованою і такою, що не є адекватною сучасному етапу історичного розвитку. Вона відповідає не постіндустріальному суспільству, а до індустріальному етапові розвитку людства. На подолання зазначених деформацій зайнятості слід спрямувати політику сільського розвитку, одним з пріоритетних напрямів якої має стати турбота про створення на селі умов для продуктивної та ефективної зайнятості населення [5, с. 10].

Сучасний стан зайнятості сільського населення вимагає розробки державної програми зі створення робочих місць на селі, яка б урахувала особливості кожного регіону. Вона має включати систему заходів щодо сприяння поширенню в аграрному секторі сучасних технологій та технічних засобів і машин, реформування земельних відносин на ринкових засадах, стимулювання розвитку підприємництва, спрямування інвестицій на розвиток підприємств харчової та переробної промисловості; будівництво оздоровчо-рекреаційних комплексів та туристичних баз, створення у сільській місцевості сприятливих соціальних умов для праці і проживання та збереження природного середовища як фактора привабливості сільського способу життя. Такий підхід вимагає переорієнтації діяльності районних центрів зайнятості у напрямі посилення мотивації до праці на селі. Цей напрям діяльності вимагає також створення спеціальних дорадчих служб, які б взяли на себе функцію підвищення кваліфікації зайнятих у сільськогосподарському виробництві [4, с. 147].

Для розв'язання цього життєво важливого завдання мають здійснюватись заходи, спрямовані насамперед на заохочення молоді та молодих фахівців і спеціалістів до роботи і проживання в селах. Для цього доцільно починати з відродження сільської соціальної інфраструктури. Тим самим будуть вирішуватись специфічні молодіжні проблеми, наприклад, отримання фахової освіти, першого робочого місця, житла тощо. Це, у свою чергу, обумовлює відродження або будівництво нових дошкіль-

них закладів, шкіл, підняття на відповідний рівень медичного, побутового та сервісного обслуговування сільських жителів. Отже, дороги, освіта, охорона здоров'я, поліпшення побутового та культурного обслуговування – це загальнодержавна проблема, і її слід вирішувати за окремою схемою фінансування за рахунок коштів місцевого і державного бюджетів, що, безумовно, дає змогу залучити робочу силу та створювати потужний кадровий потенціал на селі.

На нашу думку, головним для розвитку сільського господарства і залучення робочих кадрів є відродження трудомістких видів продукції за рахунок кооперативного виробництва, яке не виправданно скоротилося або зникло зовсім. Такі життєво важливі галузі, як виробництво молока і м'яса, вирощування цукрових буряків, плодів, ягід, льону, хмелю, а також картоплі і овочів, у переважній більшості перемістилося із сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства.

Проте відродження трудомістких галузей у сільському господарстві має здійснюватися не на базі застарілих технологій, а на основі новітньої індустріальної технології за рахунок фінансування з державного та регіональних бюджетів цільових програм, що, безумовно, сприятиме зростанню виробництва конкурентоспроможної продукції та підвищенню продуктивності праці сільських товаровиробників шляхом підвищення механізації та автоматизації технологічних процесів у галузі.

Не менш важливим для формування робочої сили в нових умовах господарювання є відродження допоміжного виробництва українського села. Історична та культурна самобутність сільських регіонів України дозволяє розвивати народні промислові виробництва (українська вишивка, художнє плетіння, гончарне мистецтво, вироби з дерева, металу та інші ремесла), а також підсобні цехи (власна переробка виробленої в господарстві продукції, особливо овочів і фруктів); промисли сільськогосподарських підприємств (ставкове рибництво, риболовля, мисливство, виготовлення будівельних матеріалів тощо), які допомагають створити робочі місця для значної частини сільських мешканців, що особливо притаманно північним та західним областям. Тим самим забезпечується різноманітне використання трудових ресурсів села, що вказує на невичерпну можливість розширення сфери продуктивної зайнятості на сільських територіях з максимальним урахуванням історичних особливостей, національних традицій і засобів господарського виробництва та вирішення продовольчої проблеми країни.

Висновки. Для подолання негативних тенденцій формування ринку праці у трансформаційній економіці ми пропонуємо здійснити такі заходи стимулювання економічної активності населення та удосконалення системи моніторингу та прогнозування ситуації на ринку праці:

- розробити програму інтеграції до ринку праці та ефективної зайнятості безробітного населення,

яке є неконкурентоспроможним на ринку праці, зокрема: інвалідів; жінок, що виховують дітей-інвалідів; випускників загальноосвітніх закладів, які не мають професії; громадян передпенсійного віку, які втратили роботу; громадян, які тривалий час не працювали та прагнуть поновити трудову діяльність;

- розробити органами державної служби зайнятості спеціальні програми, що передбачатимуть забезпечення конкурентоспроможності робітників на ринку праці;

- проводити регулярний моніторинг попиту та пропозиції робочої сили, розробки прогнозу попиту та пропозиції на ринку праці;

- визначити професійно-кваліфікаційну структуру перспективної потреби роботодавців у трудових ресурсах;

- прогнозувати величину та професійно-кваліфікаційну структуру пропозиції робочої сили на ринку праці з урахуванням змін демографічної ситуації та структури професійної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богиня Д. Соціально-економічні аспекти ринку праці в регіонах з підвищеним рівнем безробіття / Д. Богиня // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 16–21.
2. Богиня Д. Структурні зрушення в зайнятості населення як наслідок ринкової трансформації економіки / Д. Богиня, О. Матішина // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 5. – С. 3–13.
3. Гнібіденко І.Ф. Регіональний ринок праці в аграрному секторі економіки : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І.Ф. Гнібіденко. – Кіровоград, 1994. – 20 с.
4. Краснов Ю.М. Економічна стратегія ефективності зайнятості / Ю.М. Краснов. – К. : Знання України, 2001. – 224 с.
5. Масхма М.Б. Економіка праці та соціально-трудова відносина: [навч. посіб.] / М.Б. Масхма. – К. : Атіка, 2005. – 304 с.
6. Купалова Г.І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України. (теоретичні та практичні проблеми) / Г.І. Купалова. – К. : Інститут аграрної економіки УААН, 1995. – 234 с.
7. Програма зайнятості населення Хмельницької області на період до 2017 р. : Рішення обласної ради від 19 червня 2013 р.
8. Хмельниччина 2013 : [стат. збірник]. – Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2014. – 160 с.
9. Чикуркова А.Д. Територіальні аспекти реалізації політики зайнятості населення / А.Д. Чикуркова // Зб. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський : ПДАТУ, 2008. – Вип. 16. – Т. 3. – С. 350–353.
10. Чикуркова А.Д. Стратегія управління персоналом в аграрному секторі економіки : [монографія] / А.Д. Чикуркова. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Звоніко Д.Г., 2010. – 428 с.
11. Шпикуляк О.Г. Менеджмент і здійснення кадрової політики аграрного підприємства / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 132–136.
12. Якуба К.І. Поліпшення використання трудових ресурсів села / К.І. Якуба. – К. : Урожай, 1989. – 104 с.